

JONAS BALČIUS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

FILOSOFIJA KAIP PASAULĖŽIŪRA IR ETIKA ANTANO MACEINOS IR JUOZO GIRNIAUS VEIKALUOSE

Philosophy as Worldview and Ethics in Works
by Antanas Maceina and Juozas Girnius

SUMMARY

The article analyses works by two most famous Lithuanian philosophers in exile, namely, Antanas Maceina (1908–1987) and Juozas Girnius (1915–1994), such as “Origins and Meaning of Philosophy” and “Man without God”. The conceptual basis of both works in terms of philosophic and ethical views is constituted of *virtualist* (from Latin *virtus* ‘value’) orientation in regard to the world and humans.

As emphasized in the article, it is exactly the value-oriented explication of reality that makes the essential link connecting these two Lithuanian thinkers both with Tomistic and with Platonic and existentialist interpretation of reality. It is noteworthy, that despite of the Lithuanian occupation by the Soviets in 1940, which lasted for fifty years, both these philosophers, having emigrated to the West (Western Germany and USA), have remained loyal to the *cultural* concept of reality, formulated and fostered during the interwar period by the tomists of Kaunas University, chiefly by A. Dambraszkas-Jakštas, and inherited from the Polish mystic H. Wronsky, according to which the man has been allegedly presented with a special task by the God himself: that is, *to perform as an intellectual and moral assistant of God, a certain little creator who creates and fosters a kind of moral culture that is pleasing to God, namely, philosophy, art, and science.*

Philosophy is assigned an exceptional role in this *search for God* process carried on by human means: both as culture and as an intellectual effort, i.e. as ethics and aesthetics with all the resulting consequences; constantly renewing itself and acquiring a new sense, it improves both by rejoicing over its new discoveries and by questioning them as well.

RAKTAŽODŽIAI: Maceina, Girnius, egzistencija, būtis, interpretacija, nuostaba, abejonė, kančia.

KEYWORDS: Maceina, Girnius, existence, being, interpretation, wonder, doubt, suffering.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama dviejų žymiausių lietuvių emigracijos filosofų – Antano Maceinos (1908–1987) ir Juozo Girniaus (1915–1994) veikalai: *Filosofijos kilmė ir prasmė* ir *Žmogus be Dievo*. Abiejų veikalų filosofinių ir etinių pažiūrų konceptualinį pagrindą sudaro *virtualistinė* (*virtus – lot.* vertybė) orientacija pasaulio ir žmogaus atžvilgiu.

Straipsnyje pabrėžiama, kad būtent *vertybinė* tikrovės eksplikacija ir yra toji esminė jungiamoji grandis, siejanti šiuos du lietuvių mąstytojus tiek su tomistine, tiek ir su platoniskąja bei egzistencialistine tikrovės interpretacija. Atkreipiamas dėmesys į tai, jog nepaisant 1940 m. sovietų įvykdytos Lietuvos okupacijos, trukusios penkiasdešimt metų, abu šie filosofai, emigravę į Vakarų Vokietiją ir JAV, liko ištikimi dar tarpukario laikų Kauno universiteto tomistų, ypač A. Dambrausko-Jakšto pastangomis suformuluotajai ir puoselėjajai, iš lenkų mistiko H. Wronskio perimtajai *kultūrologinėi tikrovės* koncepcijai, pagal kurią žmogui esą paties Dievo duotas ypatingas uždavinys: *būti intelektualiniu ir doroviniu Dievo pagalbininku – mažuoju kūrėliu, kuriančiu ir puoselėjančiu Dievui patinkamą dorovingą kultūrą – filosofiją, meną ir mokslą*.

Filosofija šiame žmogaus pastangomis vykdomame *dievoieškos* procese vaidinanti išskirtinį vaidmenį – ir kaip kultūra, ir kaip intelektualinė pastanga, t.y. kaip etika ir estetika su visais iš to plaukiančiais padariniais, nuolatos atnaujindama, įsiprasmindama ir tobulėdama tiek atradimų džiaugsmu, tiek ir juos lydinti abejone.

Apibūdindamas situaciją, atsiveriančią kančioje ar netgi tik jos galimybėje, t.y. kaip fizinė ir dvasinė individo kančia, Maceina padaro *heidegeriškąją* apibendrinamojo pobūdžio išvadą, *jog kančioje apsireiškiąs pasaulio buvojimas niekio linkui*. Pastaroji nuostata suartina Maceiną ne tik su vienu žymiausių Vakarų egzistencialistų – Heideggeriu, bet ir su žymiausiais *kriščiūniškojo* egzistencializmo kūrėjais – K. Jaspersu, G. Marceliu, F. Wustu ir kitais.*

Manydamas, kad filosofija „kaip filosofija“ išlieka tik tol, kol kaip nors – konceptualiai ar savo mąstymo turiniu – išlieka *būties filosofija*, Maceina vienu iš žymiausių XX a. šios filosofijos atstovų vis dėlto laiko Heideggerį, apibūdindamas jį kaip *būties metafiziką*.

Šia prasme, Maceinos nuomone, būti egzistencialistu mūsų laikų filosofą verčias ne koks nors paikas originalumo vaikymasis ar neišprastų mąstymo būdų ieškojimas, o būtinybė, žmogaus

gyvenamąjį pasaulį atskleidžianti ir interpretuojanti kaip *chaosą, prievartą, kančią ir netektį*, nes tiktai kančioje būtybė pasirodo esanti „ne tik klastinga, bet ir grėsminga: tai naikinti jėga, nukreipta prieš pat buvimą. Egzistencinės filosofijos teiginys, kad „niekis naikina – das Nichts nichtet“ (Heidegger) kančioje patiriamas visa savo tikrybe.“²³ Dėl tos pačios priežasties ir šią filosofiją išreiškianti bei įprasminanti nuostata ar nuotaika taip pat esanti *ne pasaulio šlovinimas kaip nuostaboje, o jo kaltinimas*.

Budizmas šį *kaltinimą* pagrindžia *ontotiškai*, t.y. kaip individo praktikuojamą netinkamą, nederamą ir nedorą *prisirišimą* prie pasaulio savo geismais, aistromis bei troškimais, o marksizmas – kaip netikusią, nedorą visuomenės socialinę santvarką, grindžiamą private nuosavybe. *La propriété c'est le vol* – nuosavybė tai vagystė, – teigęs dar P. J. Proudhonas, tuo tarpu Marxas sie-

kęs tiktai šią nuostatą „moksliškai“ atskleisti bei pagrįsti.

Pamatinė metodologinė Maceinos nuostata dėl pasaulyje siaučiančio blogio, t.y. dėl pačios jo prigimties netobulumo – metafizinė: *blogis šiuolaikiniame pasaulyje giliausiomis savo priežastimis esąs nesunaikinamas, kadangi čia jau minėtoji „velnio arija“, apie kurios egzistavimą savo kūryboje taip įtikinamai kalbėjęs ir rusų rašytojas F. Dostojevskis, tiek žmogaus pasaulio, tiek ir kosminėje visatos sąrangoje esanti visiškai nepriklausoma pirmosios žmonijos nuodėmės pakeista būties konstanta.*

Atsidėdamas kuo išsamesnei vokiečių egzistencialistų – Heideggerio ir Jasperso kūrybinio palikimo analizei, Maceina siekia dviejų pagrindinių tikslų:

a) paaiškinti ir pagrįsti filosofiją kaip savitai filosofuojančios būtybės suvokiamą ir interpretuojamą būties ir būtiškumo sandūrą, tampančią bet kurios filosofijos intelektualinio turinio pagrindu;

b) konceptualiai pagrįsti transcendentalinę būties ir būtybės atvirumą kaip iki galo niekada neišsemiamą, nepaaiškinamą ir nepagrindžiamą paslaptį, ir kaip bet kurios filosofijos potencialų turinį.

Kitaip tariant, kad ir kaip mes stengtumės „įminti“ šią mums paties Dievo užmintą būties ir būtybės egzistavimo paslaptį, iš šių mūsų pastangų galinti išriėdėti tik dar viena filosofija, tačiau ji pati niekada neviršianti amžina ir nekintama šios būties įmintumo priežastimi ar pagrindu, t.y. jos tiesa.

Atkreipdamas dėmesį, kodėl Heideggeris, Jaspersas bei daugelis kitų Vakarų XX a. filosofų iš tikrųjų „yra plūkęsi“ prie šios problemos, Maceina pabrėžia, jog ir ji pati iki šiol tebėra tik iškelta, bet neįmintą.

Kalbėdamas apie tai, kas yra filosofija, Heideggeris taip pat pabrėžia, kad „atsakymas į klausimą: kas tai yra filosofija? – reikalauja, kad mes atitiktume tai, ko siekia filosofija. O tai yra *esinio* būtis. Būdami tokiam atitikime, iš pat pradžių girdime tai, ką filosofija mums jau ištare; girdime *filosofiją*, t.y. graikiškai suprastą *philosophia*. Todėl į atitikimą, t.y. į mūsų ieškomą atsakymą, patenkame tik tada, kai nuolat kalbamės su tuo, į ką mus nukreipia (t.y. išlaisvina) filosofijos tradicija. Atsakymą į klausimą, kas yra filosofija, randame ne istoriškai kolekcionuodami filosofijos apibrėžimus, o kalbėdamiesi su tuo, kas mums atsivėrė kaip *esinio* būtis.“²⁴

Aptardamas kitą, jo nuomone, esminę filosofijos problemą, įvardijamą kaip *metafizika*, Heideggeris vėlgi akcentuoja, jog metafizika užklaudama esinį kaip esinį, „pasilieka prie esinio ir neatsako į būtį kaip būtį. Kaip medžio šaknys, ji siunčia visus savo syvus ir jėgas į kamieną ir jo šakas. Šaknys išsišakoja dirvoje, kad medis išaugtų ir galėtų ją palikti. Filosofijos medis išauga iš metafizikos šaknų.“²⁵

Turėdamas tai galvoje, Maceina pabrėžia, jog šios dvi pamatinės esatys *būtis* ir *būtybė* „siejasi tam tikru *santykiu*, kurį Heideggeris nusako gana mįslinga dvilype formule: 1) ‘das Sein *west* nie ohne das Seiende’ ir 2) ‘nemals ist ein Seiendes ohne das Sein’. Mūsų išskirtieji žodžiai yra esminiai šiai formulei suprasti, nes *west* reiškia ne tą patį, ką ir *ist*. Senas vokiškas veiksmazodis „*wesen*“, kurio yra išlikusi tik lytis *west*, kaip jau anksčiau paaiškinta, reiškia ‘turėti buveinę’ arba buvoti kieno nors akivaizdoje

(anwesend). Gi tai, kas turi buveinę arba buvoja čia pat, gali būti prieinama, prakalbinama, patiriama, pergyvenama. Tai Heideggeris ir turi galvoje tardamas, kad 'das Sein west'. Šia prasme sąsaja tarp būties ir būtybės galima būtų nuskaidyti tokiu būdu: *būtis neturi buveinės be būtybės, būtybė neturi buvimo be būties*; būtybė yra būčiai jos reikimosi vieta, būtis yra būtybės buvimo įgalinimas; būtis be būtybės negali būti patiriama, būtybė be būties negali iš viso būti; būtis yra būtina būtybei, kad ši būtų; būtybė yra būtina būčiai, kad ši atsiskleistų.²⁶

Taigi *būtis* ir *būtybė* esančios ne tik *gnoseologiškai*, bet ir *ontiška* kuo glaudžiausiai susijusios, viena be kitos neįmanomos. Nepaisant to, Maceiną kaip neotomistą ypač liūdina tai, jog Heideggeris vis dėlto atsisako laikyti *būtį* bet kurios egzistencijos, vadinasi, ir bet kurios *būtybės* egzistavimo pagrindu. „Juk jeigu būtis yra ne būtybė, o kaip tik jos peržengimas arba 'visai kas kita', jeigu ji yra būtybei toks pagrindas, jog be jo (t.y. be šio savo pagrindo. – J. B.) būtybės iš viso nebūtų, antra vertus, jeigu būtis yra 'ne Dievas', – tai kuo baigiasi mąstymas, klausęs būties visą metą ir nusakęs ją tokiomis ištatomis, kurias Vakarų metafizikoje įprasta taikinti kaip tik Dievui? Kas yra anas Heideggerio neiginys: žingsnis priekin ar jau šuolis atgal, patekus į neišbrendamą tankynę malkakirčių keliu? Kodėl būtis, būnanti pati ('Es ist selbst'), nėra pati būtis ('ipsum esse'), vadinasi, Dievas?²⁷

Klausinėti viso to, žinoma, galima kiek tik patinka. Aišku viena, jog padarydamas šią pastarąją, Maceinos taip pagaidaujamą išvadą, jog būtis giliausiaja

savo prigimtimi ir esanti Dievas, Heideggeris neišvengiamai būtų priskirtas prie *teistinės* orientacijos egzistencialistų, o to jis, matyt, kaip tik ir nenori, siekdamas tikro, ar tik tariamo, filosofinio „mąstymo originalumo“. Kita vertus, vargu ar vokiečių kalbos „kankinimas“, kuriant neįmanomiausias gramatines bei semantines konstrukcijas, terminus ar sąvokas ši „mąstymo originalumą“ galys suteikti. Ar ne dėl tos pačios priežasties kai kurie filosofai, Heideggerio kūrybos specialistai, šiuos jo ieškojimus laiko „nuvalkiota tautologija“?²⁸

Nerasdamas Heideggerio „būties ieškojimuose“ gilesnės *ontoetinės* paspirties savajai filosofijos koncepcijai, tradiciškai – tomistiškai – tapatinamai su gėrio, grožio ir tiesos kriterijais, Maceina sugrįžta prie tradicinių minėtosios filosofijos *būties* ir *būtybės* sampratos vaizdinių, pabrėždamas, jog „būties nusileidimą į būtybės matmenį arba jos tiesą atsiskleidimo prasme (alētheia) vadiname *kenoze*, o nusileidusios ir būtybės matmeniu buvjančios būties mąstymą vadiname *analogija*“.²⁹ Natūraliai tad ir visa ši iš tikrųjų nevienareikšmė tema bei problema Maceinos yra užbaigiama ir įtvirtinama teiginiu, jog „scholastinis kelias Dievop, kaip matysime kiek vėliau, nėra toksai, kad logiškai pagrįstų bei pateisintų *šuoį* nuo būtybės į Dievą, *šuoį*, kuris esti daromas visame scholastiniame mąstyme. Scholastinė filosofija eina ne nuo būtybės į būtį, ir nuo būties į Dievą, o *tiesiog* nuo būtybės į Dievą. Užtat Dievas čia ir yra mąstomas ne kaip būtis, o kaip būtybė, pakelta į aukščiausią savo buvimo rangą. Heideggerio priešinimasis šios rūšies mąstymui yra giliai pagrįstas, nes Dievas,

palygintas su būtybe, yra šiai gryna transcendencija. <...> Kitaip sakant, Dievo kaip būties mąstymas yra anaipol ne aki-vaizdybė, o įrodyti reikalingas dalykas.“³⁰

Reikia pasakyti, jog Maceinos kaip mąstytojo sąlytis su demokratine Vakarų kultūra turėjo jam ir neabejotinai teigiamos įtakos. Tai pasireiškė didesne negu tarpukario laikų Kauno universitete praktikuota tolerancija kitokių pažiūrų autoriams. Iš šio sąlyčio kilo ir Maceinos filosofinė koncepcija apie žmogų kaip būties klausiančią ir josios atsakymais abejojančią būtybę, atvirą tiek *teistinei*, tiek ir *ateistinei* tikrovės interpretacijai.

Pastarąją išvadą patvirtintų kad ir šie Maceinos žodžiai: „Kad Dievas, kaip sakėme, dėstydami savo mintį, yra visą laiką buvęs pats aukščiausiasis ir pats galutinis Vakarų metafizikos objektas, tai yra istorinė tikrybė. Tačiau ar ši tikrybė yra suaugusi su pačia metafizikos esme, ar ji yra ir lieka tik *istorinė*, vadinasi, galinti praeiti, kaip tai, sakysime, atrodo yra įvykę dialektiniame materializme? Ar gali būti ne tik 'žmogus be Dievo', bet ir 'filosofija be Dievo'? Jeigu autoriaus pastanga, susiklosčiusi šios knygos pavidalu, yra iš tikro buvusi sėkminga, tuomet jis yra laimėjęs išvalgą, kad yra galimas ir *žmogus* be Dievo, bet nėra galima *filosofija* be Dievo.“³¹

Koncepcija, pagal kurią, bet kuri *filosofija* – tiek *teistinė*, tiek ir *ateistinė* – lygia dalimi *savo esme visada yra tik intelektualinė būties interpretacija*, Maceina atsako *teigiamai*, nes bet kuriuo atveju tai yra dar ir *žmogaus permanentiškai kuriamą kultūra*.

Atsakyti į kitą ne mažiau reikšmingą tomistinės filosofijos ir metafizikos klausimą – kaip yra įmanomas *žmogus be Dievo* jau buvo lemta ne Maceinai, o kitam mūsų išsivijos mąstytojui – Girniui. Kaip tik dėl to prie Girniaus veikalo *Žmogus be Dievo* probleminės bei turinio analizės ir pereinimo.

Jau pačioje savo veikalo *Pratartyje* Girnius pabrėžia, kad jis: „*Skiriamas ateizmo filosofinei analizei. Savo ruožtu analizuoti ateizmą lygu nušviesti, kokia yra tikėjimo ir netikėjimo į Dievą žmogiškoji prasmė.*“³²

Vadinasi, jau pačiu pirmuoju sakiniu Girnius pabrėžia, išryškina ne tik *ontinę*, bet ir *kultūrologinę* filosofijos prigimtį bei paskirtį. „*Nuo pereitojo šimtmečio pusės (turima galvoje XIX a. – J. B.) Dievo klausimas yra pasidaręs pats aštriausias klausimas tiek filosofijoj, tiek gyvenime. Anksčiau tebuvo klausama, kaip Dievą suprasti, ir kova vyko tarp skirtingų Dievo sampratų. Nūnai stovime prieš tiesioginį Dievo paneigimą įvairiose ateizmo srovėse.*“³³

Apibūdindamas *tikėjimo* ir *netikėjimo* į Dievą procesą kaip amžiną kovą, vykstančią žmogaus kaip dorovinio individo sieloje, Girnius ypač pabrėžia šios kovos aktualumą ir svarbą, išskeldamas ją kaip *visos žmonijos dorovinės ateities klausimą*. Kvestionuodamas Vakarų liberalų susitaikėlišką šiuo klausimu poziciją – geriau raudonas, negu lavonas – Girnius pareiškia, jog „*yra riba į kurią atsidaužia ir pats ekumaniškiausias nusiteikimas. Tai ateizmas. Dievo išpažinimo ir paneigimo priešybė yra nelygstama, ir todėl nėra įmanoma jokia santara tarp tikėjimo į Dievą ir netikėjimo.*“³⁴

Kad XX a. ateizmas, ar bent jau abejingumas krikščionių religijai, tapo agre-

syviai plintančiu reiškiniu, niekam ne-kykla abejonių. Visa tai neabejotinai yra susiję su mokslo ir technikos pažanga, raida bei procesu, teikiančiu žmogui iliuziją, *jog šio mokslo rezultatai suteiksiam galimybę ir pagrindą pasijusti Žemės planetos ir netgi visatos viešpačiu.*

Girniui tokios ar į jas panašios viltys atrodo greičiau tik iliuzijos, be to, pakankamai pavojingos ir pražūtingos – ir ne vien tik tolimesnei žmogaus egzistencijai gimtojoje planetoje, bet ir jos dorovei. „Kreipdamiesi į žmogų be Dievo, tuo pačiu kreipiamės į šią pagrindinę mūsų amžiaus dvasinę įtampą. Tai įtampa, kuri visus angažuoja tuo būdu, kad niekas negali likti neutralus. Neutralumo pretenzija šiuo atveju būtų netikra. Autorius teistas negali būti abejingas ateizmui, neigiančiam Dievą, kuris yra visos būties versmė ir žmogiškosios egzistencijos galutinė prasmė.“³⁵

Kaip mąstytoją Girnių jaudina ir tai, jog tarp teistinių ir ateistinių pažiūrų bei įsitikinimų autorių sunkiai esąs įmanomas dialogas šiuo klausimu, kadangi vienas iš jų visada teigia tai, ką neigia antrasis. Dėl tos pačios priežasties ir ginčas tarp teistų ir ateistų visada greičiausiai tapti ne argumentuotu moksliniu disputu, o emocionali konfrontacija, kuri, filosofo manymu, nieko kita, išskyrus abipusę neapykantą diskutuojantiems, negalinti duoti. „Bet kaip galima ateizmo kritika? Kiekviena kritika yra savo rūšies dialogas. O savo ruožtu dialogas nėra įmanomas be tam tikro pagrindo. Koks bendras pagrindas gali būti teisto ir ateisto dialogui? Tai, ką pirmasis teigia, antrasis neigia, ir atvirkščiai. Tarp tikėjimo ir netikėjimo į Dievą

taip pat nėra nieko bendra, kaip tarp būties ir nebūties. Arba tikima Dievą, arba netikima. Joks kompromisinis kelias čia neįmanomas.“³⁶

Pabrėždamas negatyvų ateizmo ir ateistinės propagandos komunistų valdomuose kraštuose pobūdį bei turinį, Girnius iškelia mintį, jog ne tik kovingojo sovietinio ateizmo, bet ir apskritai abejingumo krikščionių tikėjimui plitimas pasaulyje kelia didžiulį susirūpinimą ir, kaip jis sako, „yra skaudžiausias klausimas tikinčiųjų sąžinei“. Todėl ir pamatinė Girniaus veikalo mintis esanti ne *konfrontacija*, o *nerimas*, kuris dialogo tikėjimo ir netikėjimo klausimais galiausiai turįs *suneraminti ir žmogų be Dievo.*

Abejingumas religijai, krikščionių tikėjimui, kratymasis tiek pamatinių tikėjimo dogmų, tiek ir bet kokių religinių ritualų ar apeigų, tikėjimo į Dievą asmeniniame žmogaus gyvenime Girniaus nuomone, kyląs iš to paties šaltinio: *tikėjimo į mokslą kaip vienintelę ir galutinę tiesos apimtį supančią tikrovę atskleidimo priemonę.* „Ateizmas remiasi ne savais Dievo nebuvimo įrodymais, o tik Dievo buvimo įrodymų atmetimu. Bet ar šis atmetimas yra pagrįstas pozityviu pažinimu? Ne. Tariamasis ateizmo rėmimasis moksliniu pažinimu tėra ankstesnio ateistinio apsisprendimo išraiška.“³⁷

Kitaip tariant, atskirieji mokslai iš tikrųjų neturi „reikalo operuoti Dievu dėl to, kad mokslinis pažinimas vyksta jos (tikrovės – J. B.) vidinių santykių susekimu. Bet tai nieku būdu nereiškia, kad patirtinė tikrovė galėtų būti absoliutinama pačia būtimi, o mokslinis pažinimas – galutiniu pačios būties pažinimu“³⁸.

Vadinasi, būtent šiuo pasakymu Girnius ypač pabrėžia ir išskiria dviejų po-

zicijų, dviejų pasaulėžiūrų – *teistinės* ir *ateistinės* – principinį filosofinį ir pasaulėžiūrinį nesuderinamumą: *tikrovė* jo interpretacijoje nėra pamatinė pasaulėžiūrinė sąvoka, o tik viena iš sudedamųjų tomistinės ir neotomistinės filosofijos bei ja grindžiamos pasaulėžiūros patirtinių dalių. Kitaip tariant, *tikrovė* Girmiaus interpretacijoje – tai medžiaginė *tikrovė*, kurios sąvokinis atitikmuo – *materija yra visiškai pažini ir tyrinėtina visų specialijų, ypač gamtos, mokslų*. Tuo tarpu *būties* sąvoka – priešingai – šiuo savo turiniu įvardijanti, išreiškianti ir įprasminanti žymiai platesnę *tikrovės* sampratą, į kurios turinį įeinanti ir Dievui priklausanti josios dalis. Pastarosios jokie gamtos ar tikslieji mokslai visais turimais metodais bei priemonėmis tirti negalintys ir neaprepiantys. Vadinasi, *ateistinė tikrovės samprata, grindžiama materijos sąvoka, siekianti paaiškinti ir apreikšti tik savo nuomonę apie tai, ko pati ši sąvoka bei samprata neaprepią ir negali aprepti*.

Čia kaip tik ir subręstanti didžioji žmogaus gyvenimo, žmogiškosios egzistencijos prasmės problema, kuri *netikinčiojo* gyvenime anksčiau ar vėliau pasireiškianti ir kaip didžioji *dorovinė* kolizija: *kodėl ir kam gyvenama arba buvo gyventa?* „Kasdieniškai galima tenkintis bet koku savo gyvenimui prasmės teikimu. Bet kada atsiduriama prieš nenuveikiamąsias žmogiškosios egzistencijos ribas (kančią, ligą, senatvę ir pagaliau mirtį), sudūžta visos prasmės, kuriomis buvo dangstoma vidinė tuštuma. Tada pabunda amžinybės nerimas, atsiskleidus, jog niekas pasaulyje negali galutinai patenkinti prasmės ilgesio. O kada nebesama 'iš anksto' tikram Dievo ne-

sant, tada atsiskleidžiama ir Dievo buvimo įrodymams – ne tik protiniu domesiu, bet ir širdies ilgesiu.“³⁹

Visa tai, Girmiaus nuomone, ir *esančios pagrindinės priemonės žengiant į antrąją pakopą, stengiantis pasiekti žmogų be Dievo*. Ir visa tai galinti padaryti tik labai konkrečiai – filosofinė ir pasaulėžiūrinė – paties žmogaus gyvenimo analizė, naikinanti ir kasdienę jo egzistencijos beprasmybę bei visų jį slegiančių vargų ar nelaimių našatą. „Žinoma, šis kelias nėra pakankamas Dievui įrodyti. Gali būti sutinkama dėl žmogaus gyvenimą siaubiančios beprasmybės, bet vis tiek nerandama kitos išeities, kaip pakelti žmogaus likimą. Tačiau kiekvienu atveju turi būti pergyventa Dievo stoka, kad būtų pradėta jo ieškoti kaip To, kurio ilgimasi prasmės rūpestyje, degant amžinybės rūpesčiu.“⁴⁰

Taip prieinama ir prie pamatinės Girmiaus veikalo konceptualinės idėjos, *jog žmogus savotiškai liudijąs Dievą netgi tada, kai jį neigias*, nes juk nesą nieko, kas tokį Dievo buvimą galutinai paneigtų: visa būtis, visi kūriniai liudiją Dievo buvimą: nuo pajūrio smiltelės iki begalinių tarpžvaigždinės kosminės erdvės platybių, o už visus labiau – *žmogus dvasine, kūrybine savo prigimtimi, nuolat besiveržiantis netgi prie Dievo buvimo neigiamybės*.

Vadinasi, būtent šiąja savo konceptualine ir pasaulėžiūrine supozicija Girmius veikalu *Žmogus be Dievo* labiausiai priartėja prie nagrinėto Maceinos veikalo *Filosofijos kilmė ir prasmė* turinio. „Nepaneigiamais T. S. Elioto dramos *Murder in the Cathedral* choro žodžiais: 'Tie, kurie tave neigia, negalėtų Tavęs neigti, jei Tavęs nebūtų; jų neigimas niekada nėra pilnas, nes jei taip būtų, jų pačių nebūtų'.“⁴¹

Paprieštaraujant pastarajai Girniaus minčiai, galima būtų tarti, jog tokio pobūdžio argumentai filosofijos istorijoje ne kartą jau yra buvę keliami, o logikos mokslas juos ne kartą yra įvardijęs ir apibrėžęs kaip ydingą loginių samprotavimų ratą – *circulus vitiosus*.

Maža to, visas tolimesnis Girniaus veikalo *Žmogus be Dievo* konceptualinis turinys taip pat yra pajungiamas būtent šiai logikai, kadangi ir didžioji poscholastinės Vakarų filosofijos dalis čia taip pat sutapatinama su jau minėtąja *negatyvistine* šios filosofijos nuostata: *neigdami Dievą, Vakarų Europos mąstytojai esą tuo pačiu metu Jį ir teigę!*

Nepaisant to, visa ši praktika Girniaus nuomone, taip pat tapusi ir nepaiegiama visos Vakarų filosofijos kalte.

Atremdamas F. Nietzsches, J.-P. Sartre'o, kitų Vakarų mąstytojų argumentus, grindžiamus nuostata, jog Dievo nesą dar ir dėl to, jog Jo buvimas nesuderinamas su pasaulyje siaučiančiu blogiu, lygiai kaip ir su Jo kūrybos vainiku – žmogaus demoniška prigimtimi, Girnius priduria: „Beprasmiška neigti Dievą dėl to, kad tenka baisėtis savimi pačiais. Dievas sukūrė žmogų ne blogą, o tik laisvą.“⁴²

Vadinasi, visuomenėje siaučiantis blogis – ne Dievo, o paties žmogaus rankų, jo laisvos valios pasekmė. Ateitinėse visuomenėse, tokiose kaip Sovietų Sąjunga, Kinija, kiti komunistų valdomi kraštai, jų kuriamas, atstovaujamas ir vykdomas blogis esąs dar baisesnis ir universalesnis, grasinąs net ir viso pasaulio išlikimui. Klasikiniai šių antihumaniškų ideologijų, dangstomų marksizmo, bolševizmo, nacionalsocializmo ir kitokiais vardais, kaip ir labai konkre-

tūs jų diegiamos bei atstovaujamos praktikos pavyzdžiai – rusiškasis bolševizmas ir vokiškasis fašizmas – taip pat yra kilę iš tos pačios priežasties – *Dievo buvimo neigimo*.

Kritikuodamas XX a. antroje pusėje Vakarų pasaulyje itin paplitusias įvairiausias humanizmo sroves bei jų atmainas, Girnius pabrėžia: „Humanizму gausa liudija, kad mūsų amžiuje išsiskiriama kaip tik paties žmogaus samprata. Nereikėtų dešimties humanizmų, jei būtume kelyje į *žmogų*, o ne jo ieškotume visose kryžkelėse.“⁴³

Kritiškai atsiliepdamas ir apie gamtos mokslų diegiamą, „prometėjiškuoju entuziazmu“ grindžiamą tendenciją padaryti mus laisvus, niekieno įpareigojimai nevaržomus „gamtos viešpačius ir savininkus“, Girnius perspėja, jog dėl dvejopų šio proceso pasekmių žmogaus gyvenimui bei likimui, galima laukti ir pasibaisėtinų rezultatų.

Nepaisant šios, abejonių nekeliančios gamtos mokslų bei technikos pažangos, asmeninė žmogaus laisvė, socialinis teisingumas ir netgi tarptautinė taika taip pat esančios jokia būdu ne mažesnės vertybės, kurių jokia mokslo ir technologijų pažanga neįstengianti garantuoti, užtat labai efektyviai leidžianti jį pavergti. Vadinasi, jos taip pat esančios nuolatinio žmonijos susirūpinimo dėl savo ateities objektai. „Ne tik techninė pažanga savaime nelaiduoja žmoniškesnių laikų, bet dargi suteikia galimybę tokiai pasaulinei tironijai, kuri anksčiau nebuvo įmanoma. *Būtent techninė pažanga įgalina viešpatauti ne tik gamtai, bei ir žmogui.*“⁴⁴

Apibendrinant galima tarti, kad iš to kyląs reikalas palaikyti bei puoselėti tą

ideologiją ir pasaulėžiūrą, kurios kaip tik ir esančios arčiausiai žmogaus – dorovinės, dvasinės ir metafizinės jo prigimties bei paskirties. Visas jo prigimties charakteristikas kaip tik labiausiai ir atitinkanti *krikščioniškoji filosofija bei pasaulėžiūra, krikščioniškasis, artimo meile grindžiamas tikėjimas*.

Skyriuje *Žmogaus klausimas be Dievo* Girnius pastarąją problemą ne tik sukonkretina, apibrėždamas ją kaip „dvasinį dorovinio individo sutechnėjimą“, pasireiškiantį „utilitaristiniu nihilizmu“, bet ir įvardija ją kaip *atkakliausią mūsų laikų laicistinių ir ateistinių visuomenių žengimą nebūties linkui*. „Nihilizmo iškilimas yra būdinga technikos amžiaus apraiška. Tai atrodo paradoksiška, bet faktas nėra paneigiamas. Gamtos mokslams pradėjus techninę pažangą, technika buvo taip pat tapatinama su pozityvizmu, kaip mistika – su negatyvumu.“⁴⁵

Pastaroji, kaip žinoma, nesiūlo žmogui jokios realiai apčiuopiamos materialinės naudos; priešingai – ji visada ir nuolat perspėja apie individo ir visuomenės sumaterialėjimo pavojus bei klystkelių ir jau vien dėl to utilitaristinės orientacijos žmogui esanti nepriimtina ar bent jau nepageidautina. „Lygiai žiūrima ir į mokslus: gamtos mokslai kultivuojami skatinti techninei pažangai, o dvasios mokslai pajungiami propagandai, kaip ir menas. Kas tuo metu naudinga skelbti, tas ir skelbiama tiesa. O kadangi interesai keičiasi su padėtimi, tai pagal juos keičiama ir ‘tiesa’.“⁴⁶

Taip *naudos labui ar jos vardan galiausiai nuvertinama ir pati tiesos samprata bei sąvoka*.

Kalbėdamas apie *žmogaus be Dievo sąryšį su nihilizmu* (lot. nihil – niekas. – J. B.), Girnius šį reiškinį apibrėžia ir įvardija kaip konkrečią išraišką ir apraišką to šiuolaikinėmis technologijomis grindžiamo pasaulio, kurį jis pats kuria bei atstovauja. Filosofinė ir pasaulėžiūrinė šios nuostatos reikšmė esanti tokia pati: *būtiis yra, o nebūtiis nėra*. Kitaip tariant, *„žmogui be Dievo religiją pakeičia technika, Dievo garbinimą – žemei viešpatavimas.“*⁴⁷

Išviešpataudamas žemėje, žmogus pasijunta esąs ne kas kita, kaip jos viešpats ir valdovas. Tuo kaip tik ir gali būti aiškinamas ir jo siekis *atsikratyti bet kokių religijų kaip praeities „atgyvenų“, trukdančių ne tik šiai nuostatai plėtotis, bet ir ją įgyvendinti*.

Nepaisant to, akivaizdu, jog būtent toki Dievo paneigimą (plg., pavyzdžiui, garsųjį Nietzsches *Gott ist tot* – Dievas mirė – J. B.) lydi ir žmogiškosios egzistencijos nuprasminimas, nes, paneigus Dievą, pasaulis taip pat tampa bevertis ir beprasmis. Taip esą atsitinką todėl, kad žmogus kaip kūrinys, t.y. kaip *būtybė*, negališ Jo pakeisti – tapti *būties pagrindu ir jos garantu, bet ir dėl to, jog jis pats esąs gryna laikinybė, neturinti metafizinio savo paties egzistavimo būtyje pagrindo*.

Štai dėl ko, anot Girniaus, „pirmasis ateizme slypintį nihilizmą suvokė Nietzsche savo tragiškąja ‘Dievo mirties’ samprata. Jis pirmasis ateizmą išplėtojo ir amoralizmu: jei nėra Dievo, tai ‘viskas leista’, nes ‘visa yra būtina’ ... visa yra nekalta.“⁴⁸ Vis dėlto čia pat Girnius priduria, jog „apskritai amoralizmas nėra blogio apologetinis pateisinimas ar jo satanistinis skelbimas. Amoralizmas – tai apskri-

tai moralinio požiūrio atsisakymas, kurį Nietzsche taikliai išsakė savo šūkiu: „Anapus gėrio ir blogio.“ Pavojingiausias šiuo atveju esąs *reliatyvistinis amoralizmas*. „Nelaimingiausiai dorinę sąmonę sujaukia reliatyvistinis amoralizmas, kuris moralę traktuoja konvencionalaus paupročio ar asmeninio skonio reikalu.“⁴⁹

Kitaip tariant, visi mūsų laikais paplitę humanistiniai sąjūdžiai, lygiai kaip ir analogiško pobūdžio doktrinos, ydingi tuo, kad „ieško žmogaus prasmės ir tuo siekia nuveikti nihilizmą“⁵⁰. Tačiau tai

esą ne kas kita, kaip Sizifo triūsas, *kadangi surasti žmogaus prasmę be Dievo esą neįmanoma*. „Iš vienos pusės, kiekvienas humanizmas reiškia pastangą išsilaisvinti iš nihilizmo randant žmogui prasmę. Iš antros pusės, pati humanizmą gausa liudija, kaip giliai skendėjama nihilizme, visur ir bet kur prasmės beieškant.“⁵¹

Šia prasme visiems, besidomintiems nihilizmo filosofija ar nihilistinės minties istorija rekomenduočiau pasiskaityti ar bent jau pasklaidyti neseniai išleistą Ritos Šerpytytės monografiją.⁵²

Literatūra ir nuorodos

- * Plačiau apie katalikiškąją filosofiją žr.: Bronislovas Kuzmickas. *Katalikiškoji filosofija: XIX–XX amžiai*. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2003.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Martinus Heideggeris. Kas tai yra – filosofija? // *Rinktiniai raštai*. Vertė Arvydas Šliogeris. – Vilnius: Mintis 1992, p. 324.
- ²⁵ Ten pat, p. 99.
- ²⁶ Antanas Maceina. Filosofijos kilmė ir prasmė. // *Raštai*. – Vilnius: Mintis, 2000, t. 6, p. 233.
- ²⁷ Ten pat, p. 239.
- ²⁸ Ten pat, p. 236.
- ²⁹ Ten pat, p. 253.
- ³⁰ Ten pat, p. 269.
- ³¹ Ten pat, p. 291.
- ³² Juozas Girnius. *Žmogus be Dievo. Pratartis*. // *Raštai*. – Vilnius: Mintis, 1994, t. 2, p. 7.
- ³³ Ten pat.
- ³⁴ Ten pat, p. 10.

³⁵ Ten pat, p. 11.

³⁶ Ten pat, p. 12.

³⁷ Ten pat, p. 24.

³⁸ Ten pat, p. 25–26.

³⁹ Ten pat, p. 27.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat, p. 37.

⁴³ Ten pat, p. 47.

⁴⁴ Ten pat, p. 51.

⁴⁵ Ten pat, p. 59.

⁴⁶ Ten pat, p. 61.

⁴⁷ Ten pat, p. 65.

⁴⁸ Ten pat, p. 69.

⁴⁹ Ten pat, p. 70.

⁵⁰ Ten pat, p. 75.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Žr. plačiau: Rita Šerpytytė. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. – Vilnius: VU leidykla, 2007.

B. d.